

KULTUURISEMIOOTIKA

JURI LOTMAN

KULTUURISEMIOOTIKA
TEKST – KIRJANDUS – KULTUUR

Vene keelest tõlkinud

Pärt Liias,

Inta Soms ja

Rein Veidemann

Kolmas trükk

Esitrükk: Olion, 1990

Teine trükk: Olion, 2006

Kujundanud Angelika Schneider

© *Juri Lotmani arhiiv, Eesti Semiootikavaramu Siht-
asutus*

*Avaldatud kokkuleppel ELKOST International Literary
Agencyga.*

*Tõlge eesti keelde © Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann
ja Tänapäev, 2016*

ISBN 978-9949-27-956-2

Trükitud Printoni trükkikojas

SISUKORD

7	Eessõna eestikeelsele väljaandele (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
	ESIMENE OSA. TEKSTI STRUKTUUR
13	Kunst modelleerivate süsteemide reas. Teesid (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
36	Poeetilise teksti strukturaalanalüüsi ülesanded ja meetodid (<i>tlk Pärt Lias</i>)
46	Keel kui kirjanduse materjal (<i>tlk Pärt Lias</i>)
53	Luule ja proosa (<i>tlk Pärt Lias</i>)
67	Luule olemus (<i>tlk Pärt Lias</i>)
76	Sõnakunsti teose kompositsioon (<i>tlk Pärt Lias</i>)
174	Lavasemiootika (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
206	Retoorika (<i>tlk Inta Soms</i>)
	TEINE OSA. KULTUURISEMIOOTIKA.
	TEKST KULTUURIKONTEKSTIS
237	Semiootilise süsteemi dünaamiline mudel (<i>tlk Inta Soms</i>)
260	Kultuurisemiootika ja teksti mõiste (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
267	Tekst tekstis (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
289	Kunstikooslus kui olmeruum (<i>tlk Inta Soms</i>)
301	Kirjandus ja mütoloogia (<i>koos Zara Mintsiga; tlk Inta Soms</i>)
327	Kirjaniku biograafia kui loomeakt (<i>tlk Inta Soms</i>)

343	Õigus biograafiale. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestatusest (<i>tlk Inta Soms</i>)
362	Nukud kultuuri süsteemis (<i>tlk Rein Veidemann</i>)
369	Aju – tekst – kultuur – tehisintellekt (<i>tlk Inta Soms</i>)
385	Bibliograafia
387	Isikunimede loend

Käesolev raamat käsitleb sekundaarsete modelleerivate süsteemide semiootika mitmesuguseid aspekte. Semiootika objektiks on kõik see, mis on võimeline evima ja edasi andma tähendust. Olgu teeviit, arheoloogide poolt avastatud tundmatus keeles raidkiri (juhul kui suudame kindlaks teha, et see on nimelt raidkiri ja et kunagi on see olnud *kellelegi* mõistetav), luuletus, muusikapala või film – kõik nad teatavad meile midagi, edastavad sõnumeid ja tundmusi. Igäihe kohta neist tekstidest võib esitada küsimuse: “Mida tahtis autor meile edasi anda?” Ja igäihelt, kelleni sõnum jõudis, võime omakorda küsida: “Kas said sellest aru?” Need ongi semiootika põhiküsimused.

Primaarseteks modelleerivateks süsteemideks nimetatakse lihtsamaid semiootilisi struktuure: alates sümptomatoloogiast (pole juhus, et 19. sajandil tähistas sõna “semiootika” õpetust haiguste sümptomitest ja Tartu Ülikooli diagnostikakateedrit nimetati semiootikakateedriks) ja kõigist signaalidest, mida küberneetika paigutab “musta kasti” väljundisse, lõpetades liiklusmärkide, zoosemiootika ja parasemiootika ning selle kihi kohal kõrguva loomulike keelte (s.t inglise, eesti, poola, prantsuse, vene jt keelte) süsteemiga – maailma kõigi elavate ja surnud keeltega.

Sekundaarseteks modelleerivateks süsteemideks nimetame aga keerulisemaid semiootilisi struktuure: kunstide keeli, rituaalikeelt, rahvuskultuuride ja usundite ning mütoloogia

semiootilisi süsteeme – kõike seda, mida sisaldab endas “kultuuri” keeruline mõiste. Sekundaarsete modelleerivate süsteemide semiootika ongi kultuurisemiootika.

Semiootika kui teaduse esimesed sammud olid seotud atomaarse lähenemisviisiga. Selle aluseks olid semiootilise protsessi elementaarsed rakud: märk, isoleeritud teade, kommunikatsiooni üksikakt.

Praegu vaatame asjale juba teisiti: meil on täielik alus kinnitada, et semiootilise iseloomuga üksikaktidel on reaalsust ning nad on võimalikud üksnes semiootilise universumi ilminguina. Meie planeeti ümbritseb analoogiliselt biosfääriga tõeline semiosfäär, mis hõlmab sünkroonselt kogu signaalikoori lindude häälitustest tehiskaaslaste raadiosignaalideni, diakroonselt aga kogu inimkonna kultuurimälu, alates aju närvirakkude “salvestusest” ja geneetilisest mälust, lõpetades raamatukogude, filmoteekide ja muuseumidega. Iga semiootiline süsteem talitleb suhestatuna semiosfääri teiste süsteemide ja tasanditega. Ja kui me võime väita, et mingisuguse keerulise struktuuri täielikku arengut iseloomustab enesekirjeldamine (eneseteadvustamine), siis semiootika kui teaduse teke 20. sajandi keskel on ühtlasi nüüdiskultuuri fakt, tunnistus globaalse semiosfääri kujunemisprotsessi lõpulejõudmisest. Samal ajal on selgunud teinegi tõsiasi: kommunikatsiooniakti kui üksiku isoleeritud ja enne seda akti täielikult “valmis” teate edasiandmist ei ole reaalselt olemas, see on võimalik üksnes teoreetiliselt. Kommunikatsiooniakt on alati nihästi mingi stabiilse teate edasiandmine kui ka uue teate väljatöötamine: teadet edasi andes me genereerime, teateid genereerides me anname neid ka edasi. Mõtlemiseks vajame kedagi “teist” – partnerit, kes näeb maailma teisiti. Aju funktsionaalse asümmeetria, s.t inimese peaju vasaku ja parema poolkera semiootilise funktsioneerimise printsiipiaalse erinevuse avastamisest saadik on võimalik kõnelda sellest, et informatsiooni

vahetamine erinevalt ehitatud semiootiliste mehhanismide vahel on igasuguse mõtlemisvõimelise konstruktsiooni seadus.

Niisugune suhtumine semiootikasse tema nüüdisaegset seisu arvestades on mõjutanud ka käesoleva kogumiku koostamispeh-
himõtteid. Lugeja ei leia siit süstemaatilist kursust, mis esitaks kultuurisemiootika kõiki aspekte. Pigem kujutavad artiklid endast mõtisklusi üksikute lähenemisviiside üle sellele keerdküsimusele. Raamatu esimene osa peaks andma ettekujutuse struktuuraalsemiootilisest lähenemisviisist kunstilisele tekstile, olgu see sõnakunsti-, teatrikunsti- või filmikunstitekst. “Retoorika” alaosa käsitleb kunstilist teksti kui “mõtlevat konstruktsiooni”, mis on võimeline genereerima uusi tekste (mõtteid). Raamatu teine osa illustreerib ruumi semiootilisi funktsioone kultuuri kontekstis, ent on ühtlasi pühendatud kultuuri kui semiootilise tervikmehhanismi funktsioneerimise vaatlusele.

Kogumikku võetud artiklid on kirjutatud aastail 1960–1981. Mõni neist on kirjutatud spetsiaalselt selle kogumiku jaoks, kuid enamik on juba avaldatud vene, inglise, prantsuse, saksa, itaalia, jaapani jt keeltes. Eestikeelse tõlke ilmumist peab autor siiski eriti tähtsaks: kultuurisemiootika uurimine sai ju alguse Eestis, asjaomaste uuringutega Tartu Ülikoolis ja nn Kääriku suvekoolis, ning kannab maailmateaduses nimetust “Tartu koolkond” (või “Tartu-Moskva koolkond”, arvestades rühma Moskva teadlaste võrdset panust).¹ Selles mõttes tundub autorile eestikeelse tõlke ilmumine ühtaegu loomulikuna ja vastutusrikkana. Kultuurisemiootika koputab oma sünnikodu uksele.

.....

1

Autor peab oma meeldivaks kohuseks tänada siinjuures kõiki oma Tartu ja Moskva kolleege, kes on aidanud teda uurimistöös paljude aastate kestel. Soovides säilitada ajaloolist perspektiivi, pole ma midagi muutnud artiklites, mis on kirjutatud üle kahekümne aasta tagasi ja mida nüüd kirjutaksin võib-olla mõnevõrra teisiti, lisan vaid lõpu kirjutamise aasta; samal põhjusel jääb ka bibliograafiline viiteaparatuur ilmumisaegsesse mahtu.